

Belge ve Bağlam: XVII. Yüzyıl Osmanlısına Ait Bir Mahkeme Kararının Analizi

Document and Context: An Analysis of a 17th-Century Ottoman Court Verdict

Mehmet KALAYCI¹, **Eyüp ÖZTÜRK²****Geliş Tarihi (Received):** 04.06.2025**Kabul Tarihi (Accepted):** 15.07.2025**Yayın Tarihi (Published):** 30.11.2025

Öz: Bu yazıda, Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsirinin bir nüshasının vakfedilme süreci ele alınmaktadır. Normalde tek cilt hâlinde istinsah edilmiş olan bu nüsha, XVII. yüzyılda Âişe Hatun isimli bir hayırsever tarafından dört cilde ayrılarak vakfedilmiş; her bir cildin ilk sayfasına mahkeme aracılığıyla kesinleştirilen vakfiye kaydı not düşülmüştür. Çalışmada, bu mahkeme kararında yer alan içerik incelenmekte, ayrıca vakfa konu olan nüshada bulunan diğer bazı kayıtlar da tahlil edilerek, vakıf sürecinin nasıl çok yönlü ve aşamalı bir biçimde işlediği gösterilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, hukuki nitelikteki tarihsel belgelerin, oluşturuldukları dönemin zihniyet ve tasavvur dünyası içinde değerlendirilmesinin ne denli önemli olduğu da bu örnek üzerinden vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, tarihsel belgelerin yalnızca belgelenmiş olayları değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve kültürel kodlarını da yansıttığının, bu sayede de tarihsel verilerin farklı açılardan nasıl yeniden yorumlanabileceğinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kültür Tarihi, Fıkıh, Vakıf, Ebüssuûd Efendi, Âişe Hatun.

&

Abstract: This study examines the endowment process of a manuscript copy of *Irshād al-‘aql al-salīm*, a tafsīr (Qur’ānic commentary) authored by Ebussu‘ūd Efendi. Originally transcribed as a single-volume manuscript, the copy is divided into four volumes in the 17th century and endowed by a philanthropist named Ā’isha Khātūn. On the first page of each volume, a waqfiyya (endowment deed) record, finalized through the court, is inscribed. This article analyzes the content reflected in that waqfiyya record and examines other records found in the endowed manuscript, aiming to demonstrate the multifaceted and procedural nature of the endowment process in the Ottoman context. Furthermore, the study emphasizes the importance of evaluating legal-historical documents within the conceptual and intellectual framework of the period in which they were produced. In this context, it aims to show that historical documents reflect not only recorded events but also the social and cultural codes of their time and how historical data can be reinterpreted from multiple perspectives.

Keywords: Ottoman Cultural History, Islamic Law, Waqf, Ebussu‘ūd Efendi, Ā’isha Khātūn.

Atıf/Cite as: Kalaycı, Mehmet – Öztürk, Eyüp. “Belge ve Bağlam: XVII. Yüzyıl Osmanlısına Ait Bir Mahkeme Kararının Analizi”. *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 261-277. doi: 10.33931/dergiabant.1714790

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Prof. Dr., Mehmet Kalaycı, Ankara Üniversitesi, mehkala@gmail.com

² Doç. Dr., Eyüp Öztürk, Trabzon Üniversitesi, eyupoztturk@gmail.com.

1. Giriş

Belge kavramının tarih yazımındaki yeri ve önemi, modern tarih disiplininin doğuşuyla neredeyse eş zamanlı olarak tartışma konusu hâline gelmiştir. Modern tarihçiliğin kurucu figürlerinden Leopold von Ranke'nin (ö. 1886) "wie es eigentlich gewesen" (olduğu gibi) ilkesi doğrultusunda geliştirdiği belge temelli tarih anlayışı, disiplinin metodolojik temelini teşkil etmektedir. Ranke, tarih yazımının ancak belgelere, özellikle de fermanlar ve diplomatik yazışmalar gibi resmî devlet kayıtlarına dayanması gerektiğini savunmuş; bu tür belgeleri geçmişe dair en güvenilir bilgi kaynakları olarak görmüştür.³ Belgeyi tarihsel araştırmanın merkezine yerleştiren bu yaklaşım, zamanla çeşitli eleştirilere konu olmuşsa da modern tarih yazımı tartışmaları büyük ölçüde belgeye nasıl yaklaşılabileceği paradigması etrafında şekillenmiştir. Bu anlamda, tarihsel bilginin inşasında kaynakların nasıl ele alınması gerektiğine dair yöntem tartışmalarının bugüne kadar modern tarih yazımının temel sorunsallarından biri olageldiğini söylemek mümkündür.

Ranke'nin pozitivist tarih anlayışına yönelik en köklü eleştiriler, XX. yüzyılın başlarında *Annales* ekolü tarafından geliştirilmiştir. Bu ekolün öncüleri olan Marc Bloch (ö. 1944), Lucien Febvre (ö. 1956) ve Fernand Braudel (ö. 1985), belgelerin tarihî gerçekliği yalnızca sınırlı ölçüde yansıttığını, genellikle yüzeyde kalan olayları aktardığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, tarihsel süreçler çok katmanlıdır ve sadece resmî belgelerle anlaşılması mümkün değildir. Tarihsel olguları anlamak ancak sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların analiziyle mümkün hale gelir. *Annales* ekolü bu yaklaşımıyla bireyi ve onun içinde yaşadığı toplumsal bağlamı merkeze alan daha geniş kapsamlı bir tarih anlayışı geliştirmiş, bir anlamda tarihsel belge kavramının içeriğini yeniden tanımlamıştır.⁴

Tarih yazımında belgeye yönelik eleştirel yaklaşımlar, post-yapısalcı tarih kuramlarıyla daha da derinleşmiştir. Bu yaklaşıma göre, belgeler yalnızca geçmişe dair nesnel veri sunan araçlar değil; aynı zamanda belirli iktidar ilişkileri, söylemler ve temsil pratikleri içinde üretilmiş metinlerdir. Post-yapısalcı tarihçiler, belgelerin arkasında yatan güç ilişkilerini, anlam dünyalarını ve toplumsal bağlamları açığa çıkarmaya yönelik bir okuma biçimini savunmuşlardır. Bu çerçevede tarihçinin görevi, belgeyi yüzeysel bir veri kaynağı olarak değerlendirmekten ziyade, onu üreten koşulları, niyetleri ve işlevleriyle birlikte analiz etmektir.⁵

Bu çalışmada, yukarıda özetlenen yöntemsel dönüşümler ışığında, bilhassa da post-yapısalcı perspektif esas alınmak suretiyle tarihsel bir belgenin sadece iç bağlama odaklanılarak anlaşamayacağı, hatta anlaşılabilmesi gerektiği, yanı sıra ait olduğu dönemin tasavvur dünyasının da göz önünde bulundurulmasının ne kadar önemli olduğu düşüncesi merkeze alınmış, bu doğrultuda bir mahkeme kararı inceleme konusu kılınmıştır. İlgili mahkeme kararı, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-aklî's-selîm* adlı tefsirinin dört parçaya ayrılmış bir nüshasının XVII. yüzyıl İstanbul'unda yaşamış Âişe Hatun isminde bir kadın tarafından vakfedilmesini ve bu vakfın mahkeme kararıyla tescil edilmesini ihtiva etmektedir.

Osmanlı mahkemelerinde vakfın hukuki geçerlilik kazanabilmesi için mahkeme kararıyla tescil edilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu noktada hâlihazırda şer'iyeye sicillerinde bir veya birden fazla kitap vakfının tescili yönünde benzer pek çok karara tesadüf edilebilmektedir. Mahkeme kararlarında davacı, davalı ve hâkim şeklinde üç temel aktör bulunmaktadır; davacı ile davalı arasında oluşan anlaşmazlık belirli bir olay örgüsü çerçevesinde karar metinlerinde kısaca ortaya konulmakta, sonrasında ise kadı tarafından verilen muhtasar bir gerekçeli hüküm ile mesele karara bağlanmaktadır. Bu haliyle de kararların sosyal hayatta yaşanan çeşitli anlaşmazlıkların çözüme bağlanması vasfı taşıdığı açıktır. Ancak bir vakıf işleminin tescili odaklı mahkeme kararları söz konusu olduğunda durum biraz farklılaşmaktadır.

³ Peter Novick, *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*, (Cambridge University Press, 1988), 26-28.

⁴ Erdal Yıldız, *Annales Tarih Okulu'nun Bütünsel Tarih Anlayışı ve Fernand Braudel* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 35-52.

⁵ M. Oğuzhan Doğan, "Postmodern Kültürel Tarihyazımı Açısından Tarihsel Belge," *Tarihyazımı* 2-1 (2020), 45-63.

Vakıf odaklı mahkeme kararlarında ortaya konulan olay örgüsü, gerçekten yaşanmış bir anlaşmazlığı merkeze almaktan çok, bir anlaşmazlık yaşandığı izlenimi uyandırmaya yöneliktir. Bu haliyle de olay örgüsüne dair karar metninde karşılık bulan anlatı, yaşanmış belirli bir gerçekliği yaşandığı şekliyle yeniden kurgulama çabasından ziyade gerçekçi bir kurgu oluşturma çabası üzerinden şekillenmektedir. Bu durum, bu yazıya konu olan Âişe Hatun'un vakfiyesi için yazılan karar metni için de geçerlidir. Karar metninin iç bağlamı, vakıf sahibi ile vakfı için mütevellî tayin edip kendisine nüshayı teslim ettiği, ancak vazgeçip iadesini talep etmesi üzerine de olumsuz yanıt aldığı Ahmed Efendi adlı bir kimse arasında yaşanmış ve nihayetinde kadı tarafından mütevellî lehine sonuca bağlanmış hukuki bir anlaşmazlık görüntüsü vermektedir. Ne var ki belgenin dış bağlamından hareketle bakıldığında bu bir anlaşmazlık değil, aksine Osmanlı hukuk geleneğinde vakıf merkezli olarak sıkça başvurulmuş ve vakfın kalıcı bir şekilde tescilli doğrultusunda gerçekleştirilmiş kurgusal bir anlaşmadır. Zira Hanefî fıkında, vakfedilen malın mülkiyetinin gerçekten vakfa geçip geçmediği yönündeki görüş ayrılıkları, Osmanlı'da vakıf sahiplerinin, özellikle de mirasçılarının, geriye dönük talepler ileri sürmesine yol açabilmekte, bu tür ihtimalleri bertaraf etmek ve vakfın kesinliğini sağlamak amacıyla, kimi zaman vakfeden kişi ile mütevellî arasında kurgusal bir ihtilaf oluşturularak mesele mahkemeye taşınmakta ve kadı kararıyla söz konusu vakıf tescil edilmektedir. Âişe Hatun'un vakfiyesi de bu doğrultuda gelişmiş, mahkeme kararıyla kesinleştirilmiştir. Gerçekte ne Âişe Hatun vakfetme kararından dönmek istemiş ne de mütevellî olarak belirlediği Ahmed Efendi bu isteğe karşı çıkmış; ne taraflar aralarında bir anlaşmazlık yaşanmış ne de kadı bu anlaşmazlığı çözme yönünde bir karar almıştır. Olup biten şey, Osmanlıda yerleşik bir teamüle dönüşen bir vakıf tescil işleminin karar metnine yansımalarından ibaret olan sıradan bir hadisedir. Mahkeme karar metni, kuşkusuz tek başına bir belge değeri taşımaktadır; fakat belgenin ifade ettiği anlamın sadece belgeden hareketle ortaya konulması mümkün değildir. Bu durum, bir belgenin üretildiği ortamın tasavvur dünyası ve bu çerçevede yerleşik hale gelmiş teamüller çerçevesinde ele alınmasının ne kadar elzem olduğu ve tek başına kararlara yansıyan olay örgüsü üzerinden tarihsel gerçekliğin yeniden kurulabilmesinin pek de mümkün olmadığı düşüncesini öne çıkarmaktadır. Bu, aynı zamanda çalışmada vurgulanmak istenen temel husustur.

Çalışmada dikkat çekilmek istenen bir başka husus, mahkeme kararının odağında yer alan Ebüssuûd tefsirinin ilgili nüshasına erişilebiliyor olmasıdır. Vakıf işlemi mahkemece tescil edilen eserlerde, ilgili mahkeme kararının doğrudan vakfa konu olan eserin üzerine kaydedilmesi nadiren rastlanan bir durumdur. Ancak Âişe Hatun örneğinde mahkeme kararı, onun dört parça halinde Sultan Mehmed Camii'ne vakfettiği nüshanın her bir parçasının baş tarafına da kaydedilmiştir⁶ ki bunlar halen Fatih koleksiyonunda 208-211 arasında sıralı olarak mahfuz durumdadır. Bu husus, ilgili mahkeme kararında teorik bir anlatı üzerinden haberdar olunan bir vakıf hadisesini, vakfa konu olan nüsha üzerinden tetkik edebilmeye de imkân tanımaktadır. Bu çerçevede ilgili eserin vakfedilmeden önceki mülkiyet odaklı ve vakfedildikten sonra da kütüphanecilik odaklı serencamı nüsha üzerinde yer alan kayıtlar üzerinden tespit edilebilmektedir.

Çalışmanın genelde vakıf, özelde de kitap vakfı olgusunun Osmanlıdaki gelişim seyrini fıkhi-hukuki düzlemde ele almayı amaç edinmediği hususen belirtilmelidir. Bu yönde bir çaba, bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren Arap coğrafyasıyla yoğun etkileşimin neticesinde oluşan bazı uygulama değişimlerini de içerecek şekilde süreçsel olarak tetkik önemli ve gereklidir. Öyle ki bir mahkeme kararına ihtiyaç duyulmaksızın ve herhangi bir mekâna tabi kılınmaksızın kitaba Allah yolunda (*fî sebîlillâh*) asli olarak bir vakıf statüsü kazandırılması; hayatta olduğu sürece bir şahsa, vefat etmesi durumunda da onun gibi birisinin kullanımında olacak şekilde vasfen vakfedilmesi, en azından Osmanlı bağlamında, yeni bir uygulamadır. Bütün gerekliliğine karşın bu yönde bir çalışma, çok sayıda örnek üzerinden kapsamlı bir arkeoloji ile ancak mümkün olabilir. Bu nedenle Âişe Hatun'un vakfiyesi merkezli bu çalışmanın, kitap vakfı olgusunu müstakil olarak ele almaya matuf olmadığı, belki bu yönde yapılacak çalışmalara kısmi

⁶ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-aklî's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 208), 1a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 209), 1a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 210), 1a; (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 211), 1a.

bir içerik sunduğu tekrar vurgulanmalıdır. Çalışmada önce mahkeme kararı sunulmuş ardından bu karar, iç akışı doğrultusunda tahlil edilmiştir. Son olarak da vakıf işleminden sonraki süreçte ilgili tefsir nüshası üzerine kütüphanecilik açısından düşünülmüş notlar ele alınmıştır.

2. Mahkeme Kararı⁷

Vaka'a'l-hükmu li-sihhati zâlike'l-vakfi⁸ ve lüzûmihî 'alâ mâ hurrira fihi ba'de en rû'ie küllü mâ yetevakkafu⁹ 'aleyhi 'âlimen bi'l-ihtilâfi'l-vâki' beyne'l-e'immeti'l-eşrâfi¹⁰ mine'l-fakîr¹¹ [Allâhu Sübhânehu]¹² Mehmed el-med'û bi-Kâmetî-zâde el-Kâdî bi-medîneti Kostantîniyyeti'l-Mahmiye. 'Ufiye 'anhu.¹³

Bismillâhirrahmânirrahîm

el-Hamdü li'llâhi Rabbi'l-erbâbi münezzili'l-kitâbi ve mülhimi's-savâbi ve's-salâtü 'âlâ seyyidînâ Muhammed -efdalü men ütiye'l-hikmetü ve faslu'l-hitâbi- ve 'alâ âlihi ve ashâbihi -hayru'l-âli ve hayru'l-ashâbi-.

Ve ba'd bâ'isetü hâze'l-kitâb fahru'l-muhadderât ve sâhibetü'l-hayrât Â'îşe Hâtûn bint-i Mehmed Paşa eş-şehîr bi-Dağdelen, meclis-i şer'-i hatîrde¹⁴ takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbda silk-i milkinde olup âbâdî kâğıdı ve altun cedvelli bir cild tām-ı kâmil¹⁵ Ebüssu'ûd tefsîrini dört kıt'a idüp her birini 'ulemâya vakf idüp Ebû'l-Feth Sultân Mehmed Hân Câmî-i şerîfinde vaz' olunup 'ulemâya vakf olan kütüb-i mevkûfeye ilhâk olunup müstahikkîn müntefî' olmak üzere li-ecli't-tescîl mütevellî nasb eylediği Ahmed Efendi'ye fâriğen 'anî'ş-şevâğil teslim idüp ol dahî vakfiyet üzere kabz ü tesellüm eyledikten sonra vâkife-i mezbûre inde'l-e'immeti'l-kirâm vakf-ı menkûlün 'adem-i sıhhatine binâ'en rucû' idüp yine milkine idhâl murâd itdikde mütevellî-i mezbûr dahî "İmâm Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî hazretleri katında vakf-ı kütüb sahîhdir ve kavli müftâ-bih olmağla vakf sahîhdir" deyü¹⁶ teslimden imtinâ' idüp mürâfa'a olduklarında 'alâ kavli men yerâhü kat-ı erba'anın vakfiyetinin sıhhatine ve lüzûmuna hükm olunup min ba'd her biri vakf-ı lâzım oldu; fe-men beddelehü ba'de mâ semî'ahü fe-innemâ ismühü ale'llezîne yubeddilühnehu inne'llâhe semî'un alîmun, ve ecrü'l-vâkife ale'l-hayyi'l-kadîr.¹⁷

Hurrira¹⁸ fi ğurre-i cemâziyelâhir li-sene selâsin ve semânîne ve elf.

Şühûdü'l-Hâl

'Umdetü'l-'ulemâ'i'l-a'lâm 'Abdülbâkî Efendi el-kâdî bi-Kudsi's-Şerîf sabıkâ

'Umdetü'l-müderrişin Hasan Efendi b. Mehmed¹⁹

Ahmed Efendi b. Ömer

'Abdülhalîm Efendi b. Mehmed

Mehmed Efendi b. Şeyh Mutahhar

Süleymân Efendi b. 'Ali

⁷ Dört cildin (Fatih, 208, 209, 210, 211) her birinin zahriyesine ayrı ayrı not edilen metinde zaman zaman küçük yazım farklılıkları söz konusudur. Metnin oluşturulmasında ilk ciltteki (Fatih, 208) yazı esas alınmış, diğer nüshalardaki surette yer yer farklılıklara demirbaş numaraları doğrultusunda dipnotlarda işaret edilmiştir.

⁸ (Fatih, 209): "li-sihhati'l-vakf".

⁹ (Fatih, 209): "ba'de ra'â mâ yetevakkafu"; 210: "ba'de ri'âyeti küllü mâ yetevakkafu"

¹⁰ (Fatih, 210; 211): "beyne'l-e'immeti'l-eslâf".

¹¹ (Fatih, 209; 210): "mine'l-abdi'l-fakîr".

¹² (Fatih, 211): "mine'l-abdi'l-fakîr ilâ rabbihî'l-kadîr".

¹³ Karar metninin bu kısmı, Şer'iyye Sicilleri'ndeki kararda mevcut olmayıp yalnızca ilgili tefsir nüshasının başındaki suretlerde yer almaktadır.

¹⁴ (Fatih, 210; 211): "meclis-i şer'-i şerîf-i hatîrde".

¹⁵ (Fatih, 209): "tâm ü kâmil".

¹⁶ (Fatih, 209; 210; 211): "sahîhdir ve kavli müftâ bihdir deyü".

¹⁷ (Fatih, 209; 210; 211): "alâ'l-hayyi'l-cevâdi'l-kerîm".

¹⁸ (Fatih, 210; 211): "Cerâ zâlike ve hurrira fî".

¹⁹ (Fatih, 209; 210; 211): "Hasan Efendi b. Mehmed".

3. Mahkeme Kararının Şekil ve Muhteva Tahlili

İstanbul Bâb Mahkemesinde hükme bağlanan ve bir sureti ilgili mahkemenin 14 nolu sicil defterine kaydedilen mahkeme kararını,²⁰ üç kısım halinde ele almak mümkündür: İlk hükmü karara bağlayan İstanbul Kadısı Kâmetîzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1089/1678) değerlendirmesini ve imzasını ihtiva eden tasdik kısmı, ikincisi karara konu olan olayın ana hatlarıyla ortaya konduğu metin kısmı, üçüncüsü ise kararın tarihini ve şahitlerin isimlerini ihtiva eden hatime kısmıdır.

3.1. Tasdik Kısım

Metin kısmının hemen üstünde yer alan tasdik kısmı, farklı bir hatla kaleme alınmış ve metin kısmının aksine harflerin noktaları konulmamıştır. Bu kısımda, imamlar arasında tartışma bulunmayan hususların farkında olduğu ve tereddüt edilen tüm hususların ise göz önünde bulundurulduğu ifade edilmiştir. Ardından karar metninde kaydedildiği üzere söz konusu vakfın geçerliliğini ve gerekliliğini belirten hükmün kesinleştiği kaydedilmiştir. Bunun hemen devamında da Kâmetîzâde Mehmed Efendi'nin ismi yer almaktadır. Asıl karar, metin kısmında hükme bağlanmıştır; Kâmetîzâde'nin burada yaptığı şey, kayda geçirilen bu kararı inceleyip tasdik etmektir.

Mahkeme kararını tasdik eden Kâmetîzâde Mehmed Efendi 1062/1651-1652 yılında atandığı Medine kadılığı görevine kadar yaklaşık yirmi yıl süreyle çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuş bir kimsedir. Önce Medine sonraki süreçte de Yenişehir, Bursa ve Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuştur. 1078/1667 yılında İstanbul kadılığı görevine getirilmiş bir yıl sonra görev süresi dolduğu için görevinden ayrılmıştır. Kâmetîzâde, Âişe Hatun'un vakfettiği kitap özelindeki kararın hükme bağlandığı 1083/1672 yılında ikinci kez İstanbul kadılığına atanmıştır.²¹ Ancak burada tereddüde sevk eden ince bir ayrıntı söz konusudur: Kendisinin Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731) tarafından kaleme alınan hal tercümesinde İstanbul kadılığına ikinci kez atandığı tarih olarak 1083 Receb'i (Ekim-Kasım 1672) gösterilmektedir.²² Hâlbuki davanın, ilgili eserin dört cildinin zahriyesine not edilmiş metnin altında "ğurre-i Cemâziyelâhir 1083" ibaresi kayıtlıdır. "Ğurre" kelimesinin kameri ay takviminin ilk gününü ifade etmek için kullanıldığı düşünüldüğünde,²³ metnin yazıldığı veya metin kaydının oluşturulduğu tarihin 1 Cemâziyelâhir 1083/24 Eylül 1672 olduğu anlaşılmaktadır. Hicri takvim ay sıralamasında Recep ayı Cemâziyelâhir ayından sonra gelmektedir; bu durumda Kâmetîzâde'nin henüz daha görevi başlamadan vakıf olayını karara bağladığı sonucu çıkmaktadır. Böyle bir hususun gerçekleşmesi söz konusu olamayacağına göre, bu durumda iki ihtimalden söz etmek mümkündür: İlk ihtimal, Şeyhî'nin Kâmetîzâde'nin ikinci İstanbul kadılığı göreviyle ilgili verdiği tarihin en az bir aylık sapma içeriyor olmasıdır. Bu durumda, Kâmetîzâde'nin en az bir ay önce göreve başlamış olması gerektiği sonucu çıkmaktadır. İkinci ihtimal ise, Kâmetîzâde henüz göreve başlamadan önce karar metninin yazılmış ve onaya sunulmak üzere beklemeye alınmış olmasıdır.

Şeyhî'nin Kâmetîzâde'nin hal tercümesi bağlamında verdiği malumatı İstanbul kadılarına dair sunduğu listede verdiği bir bilgi ile birlikte düşünmek belki daha anlamlı sonuç doğuracaktır. Şeyhî, kendisinden önce İstanbul kadılığı yapan Hâmid Efendi'nin (ö. 1098/1687) görevden azledilme tarihi olarak "ğurre-i Cemâziyelâhir sene 1083" tarihini vermektedir.²⁴ Bu bilgi ve ayrıntı önemlidir; zira bu durumda Âişe Hatun'un vakfiyesini hükme bağlayan mahkeme kararının altındaki tarih ile Kâmetîzâde'nin selefi olan Hâmid Efendi'nin görev süresinin dolduğu tarih, günü gününe aynı olmaktadır. Bu noktada asıl soru, aynı makamda bulunan selef ve halef arasındaki görev değişikliği sırasında oluşabilecek maksimum

²⁰ İstanbul Şerhiye Sicilleri, İstanbul Bâb Mahkemesi, 14, 115a-b; İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 381, 8. dipnot; Ayşe Buluş, 15-18. *Yüzyıl Osmanlı Kütüphanesi Vakfiyeleri (İstanbul Kadı Sicillerine Göre Metin ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 209-210.

²¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, nşr. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 2/1139-1140.

²² Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, 2/1139-1140.

²³ Muhsin Koçak, "Ğurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/211.

²⁴ Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, 2/1466.

sürenin ne kadar olabileceğinde düğümlenmektedir. Eğer Hâmid Efendi'nin görevinin bittiği gün Kâmetîzâde vazifeye başlamışsa bu durumda Âişe Hatun'un vakfiyesinde bahsi geçen tarih teorik olarak bir anlam kazanmaktadır. Ama Şeyhî'nin verdiği bilgi doğrultusunda Kâmetîzâde'nin atanması Hâmid Efendi'nin görev süresinin dolduktan sonra en az bir ay gecikmeli olarak gerçekleşmişse bu durumda ortaya çıkan tereddüt giderilmemiş olacaktır. Dahası Hâmid Efendi'nin hal tercümesinde kendisinin 1083 Receb'inde (Ekim 1672) azledildiği ve yerine ikinci kez Kâmetîzâde'nin atandığı yönünde yer alan bilgi²⁵ bu noktada oluşan belirsizliği daha da artırmakta, merkeze alınacak bilgiye göre ihtimaller değişkenlik göstermektedir.

Uşşâkîzâde İbrâhîm Efendi'nin (ö. 1136/1724) verdiği tarih bu belirsizliği belli ölçüde ortadan kaldırmakta ve tabakat kitaplarına yansıyan tarihsel bilgilerin sıhhati noktasında temkinli olmayı hatırlatmaktadır. Ona göre Hâmid Efendi'nin görev süresinin dolup yerine Kâmetîzâde'nin getirildiği tarih 1083 Cemâziyelâhîr'idir (Eylül-Ekim 1672).²⁶ Uşşâkîzâde, bu bilgiyi Kâmetîzâde'nin hal tercümesi bağlamında tekrar etmektedir.²⁷ Bu bilgi, vakfiye kararındaki bilgiyle de belli ölçüde uyum arz etmektedir. Ancak yine de belirsiz olan husus, ilgili ay içerisinde onun hangi gün göreve başladığıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere bu ayın ilk günü başlamış ise, vakfiyedeki tarih belli ölçüde anlam ve tutarlılık kazanmaktadır. Ama sonrasında başlamış ise bu durumda Âişe Hatun'un vakfiyesinin o göreve başlamadan önce ve selefi Hâmid Efendi'nin görevi sırasında kaleme alındığı ama görev süresi dolduğu için Hâmid Efendi'nin bunu imzalamadığı, imza işinin ise halefi Kâmetîzâde'ye kaldığı şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür.

3.2. Metin Kısmı

Mahkeme olayının konusunun ortaya konduğu metin kısmını da kendi içerisinde ikiye ayırmak mümkündür: Metnin ilk kısmı Âişe Hatun'un Ebüssuûd tefsirini vakfetme, ardından da bu noktada oluşan anlaşmazlığı mahkemeye intikal ettirme süreci, ikincisi ise meselenin karara bağlanmasıdır. İlk bölüm aslında kısmi bir arka plan bilgisi sunma amacına matuftur ve burada olayın nasıl geliştiğinin hikâyesi ana hatlarıyla ortaya konulmaktadır. Buna göre olayın merkezinde Âişe Hatun'un abadi kâğıtlı ve altın cetvelli tek cilt halindeki bir Ebüssuûd tefsirini vakfetmek istemesi bulunmaktadır. Kendisi bunu dört parçaya bölmüş, böylelikle Ebû'l-Feth Sultân Mehmed Han Camii'nde ulemaya vakfedilen vakıf kitaplar arasına dâhil edilmesini ve ehlinin bundan faydalanabilmesi amacıyla her birinin ayrı bir vakfa dönüşmesini istemiştir. Vakfın tescilini gerçekleştirebilmek amacıyla da Ahmed Efendi'yi temsilci olarak belirlemiş ve ilgili eseri vakıf kuralları doğrultusunda kendisine teslim etmiştir. Ancak Âişe Hatun'un meşguliyetleri dolayısıyla bu vakfın tescili sonraya bırakılmıştır. Bir süre sonra vakıf sahibi, Hanefî mezhebinin seçkin imamlarının taşınabilir malların vakfının geçersiz olduğu yönündeki görüşünden hareketle Ahmed Efendi'ye giderek vakıf işleminin iptal edilmesini ve ilgili eserin tekrar kendi mülkiyetine döndürülmesini talep etmiştir. Ahmed Efendi ise, İmâm Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) nezdinde kitapların vakfının geçerli sayıldığını ve bu görüşün mezhep içerisinde tercihe şayan kabul edildiğini belirtmiştir. Buradan hareketle de söz konusu vakfın geçerli olduğunu kaydederek, Âişe Hatun'un talebini geri çevirmiştir. Bundan dolayı Âişe Hatun ile Ahmed Efendi arasında bir anlaşmazlık vuku bulmuş ve mesele mahkemeye intikal etmiştir.

Hadisenin merkezinde yer alan Âişe Hatun, ilgili kayıta belirtildiği üzere Dağdelen olarak şöhret bulmuş Mehmed Paşa'nın kızıdır. Babasının Dağdelen lakaplı Mehmed Paşa oluşu hem dava metninde hem de eserin ciltlerinin farklı yerlerine düşülmüş vakfiye kayıtlarında sürekli tekrar edilmiştir. Vakfiye kaydında babası Mehmed Paşa'nın kimliği ile ilgili olarak kısa bir bilgi daha vardır. İkinci cildin bitiminde yer alan vakfiye kaydında Mehmed Paşa için "el-Kastamûnî" nispesinin eşlik ettirildiği görülmektedir.²⁸ Aynı bilgi, eserin dördüncü cildinde yer alan iki vakfiye kaydında da tekrar edilmiştir.²⁹

²⁵ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1309.

²⁶ Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, nşr. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 799.

²⁷ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 714.

²⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-Selîm* (Fatih, 209), 185b.

²⁹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-Selîm* (Fatih, 211), 110b.

Bu küçük ayrıntı, Âişe Hatun'un en azından baba tarafından Kastamonu kökenli olduğunu göstermektedir. Kendisi için kullanılan *fahru'l-muhadderât* tabiri, benzeri sicillerde veya tereke kayıtlarında sıklıkla karşılaşılan teknik bir tabirdir ve iffetli hür bir Müslüman kadın olduğu ifade edilmek istenmektedir. Devamındaki *sâhibetü'l-hayrât* ifadesi ise onun hayır faaliyetlerinde bulunan bir kişi olduğuna yönelik bir göndermedir.

Vakfiye kaydında yer almayan, ancak bu kaydın üzerine düşüldüğü tefsir ciltlerinde bulunan notlar, Âişe Hatun'a dair başka bilgiler de sunmaktadır. Örneğin ilk cildin zahriye sayfasının üst kısmında büyük hatla yazılı "Vakf-ı Âişe Hâtûn bint-i Dağdelen Mehmed Paşa, Sultân Mehmed Câmî-i Şerifinde mahfûz olup müstahikkîn intifâ' ideler" şeklinde vakfiye kaydının hemen altına düşülmüş bir not bunlardan biridir.³⁰ Notta Âişe Hatun'un Kastamonu Müftüsü İsmail Efendi merhumun oğlu Abdülbâkî Çelebi merhumun vâlîde-i mükerreremesi olduğu kaydedilmektedir. Buradaki Abdülbâkî Çelebi ile vakfiye kaydının şahitler kısmında ilk sırada yer alan ve *umdetü'l-ulemâ'i'l-a'lâm* olarak nitelenen Abdülbâkî Efendi muhtemelen aynı kişidir. Hem İsmâîl Efendi'nin hem de Abdülbâkî Efendi'nin merhum olarak nitelendirilmiş olması, Âişe Hatun'la ilgili bu notun bilahare ve Abdülbâkî Efendi'nin vefatı sonrasında düşüldüğünü göstermektedir. Ancak vakfiye kaydının oluşturulduğu zamanda Abdülbâkî Efendi hayattadır ve şahitler arasında bulunmasıyla da vakfiyenin dolaylı bir parçası konumundadır. Buna karşın vakfiye kaydı esnasında muhtemelen babası ve Âişe Hatun'un eşi İsmâîl Efendi'nin müteveffâ olduğu anlaşılabilmektedir. Zira henüz eserin cilt bütünlüğü bozulmadan önce ilgili eserin ilk cildinin zahriyesine düşülmüş bir mülkiyet notu bunu teyit etmektedir.³¹ Mülkiyet notunu düşen İsmâîl Efendi'dir ve kendisini "Müftizâde İsmail el-Kastamûnî" olarak takdim etmektedir. Eserin kendi mülkiyetine girdiği tarih olarak ise 1038 Şabân'ını (Mart-Nisan 1629) göstermektedir. *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye* zeyillerinde İsmâîl Efendi'ye dair bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Onun mülkiyetindeki Ebüssuûd tefsiri, vakfiyenin oluşturulduğu 1083/1672 yılında artık Âişe Hatun'un tasarrufundadır. Bu durumda İsmâîl Efendi'nin 1083/1682'den önceki bir tarihte vefat ettiği söylenebilir.

Vakfiyede davalı konumundaki Ahmed Efendi'nin gerçekte kim olduğunu veya olabileceğini tespit/teşhis etmek güçtür. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla o, vakıf işleminin ve tescilinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla bizzat Âişe Hatun tarafından müteveli olarak seçilmiş bir kimsedir. Günümüzde de kullanılmaya devam edilen müteveli kavramı, vakfiye şartları, şeri hükümler ve geçerli mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseye karşılık gelmektedir. Mütevellinin belirlenmesi noktasında mutlak yetki de vakfı gerçekleştiren kişidedir.³² Nitekim Ayşe Hatun da mütevellisini bu doğrultuda belirlemiştir; bu haliyle de müteveli onun temsilcisi konumundadır.

3.3. Hatime Kısmı

Mahkeme kararının hatime kısmında tarih ve şahitlerin isimleri yer almaktadır. Kararın altında 1083 Cemâziyelâhîr'inin başı (24 Eylül 1672) tarihi kayıtlıdır. Şahitler kısmında ise altı kişinin ismi sıralanmaktadır. Bunlardan ilki "seçkin âlimlerin dayanağı" ve "sâbık Kudüs kadısı" şeklinde nitelenen Abdülbâkî Efendi'dir. *Şehlâ* lakabıyla şöret bulmuş Kastamonulu bir âlim olan Abdülbâkî Efendi, tahsilinin ardından bir müddet küçük çaplı tedris görevlerinde bulunmuş, daha üst rütbeli tedris faaliyeti ise 1058/1648-1649 yılında Mesih Paşa Medresesi'ndeki müderrislik görevi ile başlamıştır. Bu tarihlerde onun otuzlu yaşlarında olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür. 1076/1666 yılındaki Kudüs kadılığı görevine kadar ömrü hep tedrisle geçmiş, bu kapsamda Cezeri Kasım Paşa, Nişancı Paşa-yı Atik, Ali Paşa-yı Cedid, Sahn-ı Seman, Zal Paşa Sultan, Üsküdar Mihrimah, Haseki Sultan ve Valide Sultan medreselerinde müderris olarak görev yapmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla da bu görevleri boyunca hep İstanbul'da kalmıştır. Bu nedenle Kudüs kadılığı, onun hem İstanbul hem de Anadolu dışındaki ilk vazifesi olmuştur. İki yıl süren bu görevi 1078/1667 yılında tamamlanmıştır. Bu tarihten 1085/1674

³⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm* (Fatih, 208), 1a.

³¹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm*, (Fatih, 208), 1a.

³² Nazif Öztürk, "Müteveli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/217.

tarihine kadar geçen sürede Abdülbâkî Efendi'nin herhangi bir görevi söz konusu değildir. Söz konusu tarihten sonra ise sırasıyla Şam, Edirne ve son olarak da Mekke kadılığına getirilmiştir. Son görev yerinde vazife yaparken 1091/1680 yılında vefat etmiştir.³³ Abdülbâkî Efendi, davanın gerçekleştiği 1083/1672 tarihinde aktif bir görevde değildir ve muhtemelen İstanbul'da ikamet halindedir. En son vazifesi ise olaydan yaklaşık beş yıl önce 1078/1667 yılında ayrıldığı Kudüs kadılığıdır.

Abdülbâkî Efendi'yi, diğer şahitlerden ayıran temel husus, Âişe Hatun'un kimliği bağlamında yukarıda dikkat çekilen nota yansıyan bir ayrıntıdır. Notta Âişe Hatun'un, merhum Kastamonu Müftüsü İsmâîl Efendi'nin oğlu olan merhum Abdülbâkî Çelebi'nin annesi olduğu ifade edilmektedir. 1091/1680 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, kendisinin de merhum şeklinde nitelendiği bu notun sonradan düşülmüş olduğu kesindir. Abdülbâkî Efendi'nin, bir tarafında annesinin yer aldığı bir mahkemede şahit olması, mahkeme hadisesinin geneli bakımından önemsenmesi gereken bir ayrıntıdır. Zira bu durum, ilk tahlilde, onun da vakıf sürecinin dolaylı bir tarafı olarak değerlendirilebilmesine imkân tanımaktadır. Şahitler arasında ilk sırada ismine yer verilmiş olmasını da bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Abdülbâkî Efendi ile kıyaslandığında diğer şahitlerin hayatları hakkında bilgi bulmak güçtür. Zira burada isimleri sıralanan kişilerin, yalnızca kendilerinin ve babalarının adlarına yer verilmiş, bunun dışında gerçekte kim olduklarını tespiti imkân tanıyabilecek ilave bir lakap veya künye bilgisi paylaşılmamıştır. Bunlardan sadece şahitler kısmında ikinci sırada kendisine yer verilen Hasan Efendi b. Mehmed ile ilgili olarak *umdetü'l-müderrişin* nitelemesi kullanılmıştır. Davanın görüldüğü 1083/1672 tarihinde *umdetü'l-müderrişin* olarak nitelenmiş olması, Hasan Efendi'nin uzunca bir süredir müderrişlik görevini sürdürmüş olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Şeyhî'nin *Vekâyi'i*'nde ilgili dönemde yaşamış Hasan Efendi isminde çok sayıda şahıs bulunmaktadır. Mollazâde Hasan Efendi (ö. 1087/1677), Tavîl Hasan Efendi (ö. 1090/1679), İsmetî Tâbiî Hasan Efendi (ö. 1094/1682-1683), Hacızâde Mülâzımı Hasan Efendi (ö. 1094/1683), Bosnevî Hasan Efendi (ö. 1095/1684), Çatalcalı Hasan Efendi (ö. 1096/1685), Emine Kadınzâde Hasan Efendi (ö. 1097/1686) ve Kasîr Hasan Efendi (ö. 1098/1687) gibi isimler ilk tahlilde bu profile uyan isimlerdir. Bunlardan Tavîl Hasan Efendi'nin 1082-1084/1671-1673 tarihleri arasında Filibe'de kadılık görevinde olması;³⁴ İsmetî Tâbiî Hasan Efendi'nin babasının adının Hüseyin,³⁵ Çatalcalı Hasan Efendi'ninkinin ise Ali olması;³⁶ Hacızâde Mülâzımı Hasan Efendi'nin ilk müderrişlik görevinin 1086 yılında,³⁷ Bosnevî Hasan Efendi'ninkinin ise 1089/1676'da olması³⁸ bu isimlerin Âişe Hatun'un davasında adı geçen kişi olmadıklarını gösteren birer karine niteliğindedir. Geriye kalan isimlerden Mollazâde Hasan Efendi, 1060-1080/1650-1670 yılları arasında İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderriş olarak görev yapmış bir kimsedir. 1080/1670 yılında atandığı Kudüs kadılığı 1081/1671'de sona ermiştir; 1086/1675-1676'da getirildiği Halep kadılığı görevine kadarki süre boyunca da herhangi bir görevde bulunmamıştır.³⁹ Bu durumda Âişe Hatun'un vakıf davasının görüldüğü 1083/1672 tarihinde onun İstanbul'da bulunuyor olması muhtemeldir. Benzer bir durum, Emine Kadınzâde Hasan Efendi ile Kasîr Hasan Efendi için de geçerlidir. Emine Kadınzâde, müderrişlik hayatını müteakiben 1075/1664 yılında atandığı Sinop kadılığından 1079/1668 yılında ayrılmış ve 1084/1673 yılında getirildiği Maraş kadılığına kadar da herhangi bir görevde bulunmamıştır.⁴⁰ Kasîr Hasan Efendi ise ömrünü müderrişlikle geçirmiş birisidir. 1080/1669'da atandığı Konya kadılığı görevinden 1081/1670'te ayrılmış, 1098/1687 yılına kadar herhangi bir görevde bulunmamıştır.⁴¹ Bu durumda Emine Kadınzâde Hasan Efendi ile Kasîr Hasan Efendi'nin Âişe Hatun'un davası sırasında tıpkı Mollazâde gibi İstanbul'da bulunması, bu nedenle de ilgili davanın şahitleri arasında ismi geçen Hasan b. Mehmed'in bu üç şahıstan birisi olması

³³ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1183-1184.

³⁴ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1161.

³⁵ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1247.

³⁶ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1283.

³⁷ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1249.

³⁸ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1264.

³⁹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1115-1116.

⁴⁰ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1287.

⁴¹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1316-1317.

muhtemel görülebilir. Bu üçü içerisinde Emine Kadınzâde Hasan Efendi Kastamonuludur;⁴² vakıf olayının merkezinde yer alan Âişe Hatun'un ve şahitler arasında ismi ilk sırada yer alan Abdülbâkî Efendi'nin de Kastamonulu oldukları dikkate alındığında şahitler listesinde ismi geçen Hasan Efendi'nin Emine Kadınzâde Hasan Efendi olması daha muhtemel görülebilir, ancak bu ihtimali daha anlamlı kılacak ilave bir veri bulunmamaktadır.

Abdülbâkî Efendi ile Hasan Efendi dışındaki isimlerin kimliğini tespit edebilmek ise son derece zordur. Onların hakkında metinde ilave bir bilginin bulunmaması, *Şekâ'ik* zeyillerinde şahısların babalarının isimlerine dair bilgilerin sınırlı oluşu, üstelik bu şahısların ulema içerisinde yer alacak düzeyde bir ilmi müktesebâtlarının söz konusu olup olmadığının meçhullüğü gibi hususlar, onların kimlikleri hakkında bir yorum yapmayı engelleyen temel sebeplerdir. Mahkeme kararlarında "kaydı kaleme alan kâtipin de genellikle şahitler arasında bulunduğu" ve yine mahkemelerde "çok defa rastlanan bir başka şahidin ise muhızır adı verilen mahkeme mübaşiri" olduğu yönündeki teamül,⁴³ şahitler kısmı altında ismine yer verilen kişilerden birinin dava metnini kaleme alan kâtip, diğerinin de mübaşir olabileceğini düşündürmektedir. Ancak eldeki bilgilerle Ahmed Efendi b. Ömer, Abdülhalim Efendi b. Mehmed, Mehmed Efendi b. Şeyh Mutahhar ve Süleyman Efendi b. Ali şeklindeki diğer dört şahitten hangi ikisinin kâtip ve muhızır olduğu belirsizdir.

4. Mahkeme Kararına Yansıyan Bazı Hususların Tahlili

Mahkeme olayına ve nihayetinde vakfa konu olan eser, Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi tarafından kaleme alınan *İrşâdü'l-akli's-selîm* adlı tefsirin bir nüshasıdır.⁴⁴ Eserin intinsâhı 21 Ramazan 1000/21 Haziran 1593 tarihinde mezhep itibarıyla Hanefî, vatan itibarıyla de el-Mısırî künyeleriyle kendisini niteleyen Sirâcüddin b. Hasen b. Alî et-Tâ'îfi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Okunaklı temiz bir nesih hattıyla kaleme alınan ve harekelenen eserde, sûre isimleri altın yaldızlı mürekkep kullanılarak büyük harflerle, ayetler ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin tamamının kenarları cetvellidir ve cetveller sûre isimlerinde olduğu gibi yine altın yaldızlıdır. Eserde bir sayfada yer alan satır sayısı, sûre isimlerinin büyük yazılması nedeniyle otuz ile otuz beş satır arasında değişkenlik gösterebilmektedir. Karşılıklı bulunan sayfalarda, sayfanın hangi kelime ile başladığını gösteren reddâdeler kayıtlıdır. Ciltlerin üzerinde vakıf nazırı tarafından düşüldüğü tahmin edilen bilgilere göre, ilk cilt 178, ikinci cilt 185, üçüncü cilt 120 ve dördüncü cilt ise 135 varaktan müteşekkildir. Âişe Hatun tarafından dört parçaya ayrılmadan önce nüshanın toplam varak sayısı 618'dir. Tek nüshanın dörde ayrılmasında, sûre başlangıçları esas alınmış görülmektedir. Ancak yine de ciltlerin başlangıç sayfalarında daha önceki ciltteki son sûrenin bazı ayetleri de yer almıştır. Buna göre ilk cilt Fâtîha ile Mâide arasındaki sûreleri; ikinci cilt En'âm ile İsrâ arasındaki sûreleri, üçüncü cilt Kehf ile Ahzâb arasındaki sûreleri, dördüncü cilt ise Sebe sûresinden Kur'an-ı Kerim'in sonuna kadarki sûreleri kapsamaktadır. Ciltlerin hâmişlerinde muhtemelen müstensih tarafından tashih kabilinden düşülmüş sınırlı sayıda not dışında ilave açıklama bilgisi bulunmamaktadır. Ferağ kaydında, istinsaha esas teşkil eden metinle ilgili herhangi bir bilgi verilmediği gibi ana kaynakla bir metin karşılaştırması yapıldığına yönelik herhangi bir mukabele kaydı da bulunmamaktadır.

Âişe Hatun'un tek bir eseri, bir bütün olarak değil, dört parçaya ayırarak her bir cildini ayrı ayrı vakfetmek istemesi, sürecin belki de en dikkat çekici ayrıntılardan birisi olarak öne çıkmaktadır. Öncelikle olay sadece Ebüssuûd Efendi'nin tefsiri etrafında cereyan etmektedir. Âişe Hatun'un mülkiyetinde kocasından kalan başka kitapların bulunup bulunmadığı ise belli değildir. Muhtemelen o, bu eseri vakfa dönüştürmek istediğinde daha da kıymetlendirmek ve tek bir tane yerine dört ayrı vakıfta

⁴² Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1287.

⁴³ Mustafa Oğuz - Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/448.

⁴⁴ Ebüssuûd Efendi'nin, ilkin Sâd sûresine kadarki kısmın müsveddesini 973 Şaban'ında (Şubat-Mart 1566) temize çektiği ve Sultan I. Süleymân'a gönderdiği, Sultan'ın da eserden dolayı memnun olduğu ve onu ödüllendirdiği, eserin tümünün tamamlanmasının ise bir yıl sonra gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Mehmed Şerefeddin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge, (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 1/65.

⁴⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm* (Fatih, 211), 135a.

bulunmak istemiştir. Âişe Hatun'un bu sayede vakıf yoluyla kazanmayı umduğu ecir, dörde katlama isteği olabileceği gibi, nüshanın çok sayıda kişinin intifasına ve istifadesine sunulmasını amaçlama ihtimali de düşünülebilir.

Âişe Hatun'un, vakfı için belirlediği mekân Sultan Mehmed Camii'dir. Davanın yaşandığı zaman diliminde Osmanlıda henüz müstakil kütüphaneler mevcut değildir. Nitekim ilk müstakil kütüphane olan Köprülü Kütüphanesi'nin açılışı, Âişe Hatun'un davasının yaşandığı tarihten beş altı yıl sonra 1089/1678'de gerçekleşmiştir. Bu süreçte kütüphaneler daha çok cami, medrese ve tekke gibi mekânlarda bulunmaktadır. Bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren camilerde ve medreselerde, burada öğrenim gören öğrencilerin ve âlimlerin kullanımı için tahsis edilmiş / vakfedilmiş çok sayıda kitap yer almaktadır. Sultan Mehmed Camii'ndeki kütüphanenin ilk temelleri, Sultan II. Mehmed (ö. 886/1481) tarafından atılmıştır. O bir külliye olarak inşa ettirdiği caminin sekiz medresesinden dördünde birer kütüphane kurdurmuştur. Bu kapsamda bu dört kütüphane için 300 civarında eserin vakfedildiği kaydedilmektedir. Bu dört kütüphanedeki kitaplar, Sultan II. Bayezid (ö. 918/1512) döneminde (1481-1512) Ayasofya ve Zeyrek medreselerindeki kitapların da eklenmesiyle birleştirilmiş ve Sultan Mehmed Camii'ndeki dolaplara konulmuştur. Bu aşamada, önde gelen bazı yöneticilerin ve âlimlerin sahip oldukları eserleri bağışlamalarıyla kütüphane genişlemiştir. II. Bayezid döneminde yapılan bir sayımda camideki kütüphanenin 1241 kitap ihtiva ettiği kaydedilmektedir. Cami içerisinde yer alan bu kütüphane, yaklaşık iki asır boyunca yöneticilerin, âlimlerin veya halkın bağışlarıyla genişlemiş ve faaliyetini sürdürmüştür. Cami içerisindeki dolaplarda yer alan kitapların, müstakil bir kütüphanede toplanması ise XVIII. yüzyılda Sultan I. Mahmud (ö. 1168/1754) zamanında (1730-1754) olmuştur.⁴⁶ Âişe Hatun'un vakfı, kütüphanenin henüz camide bulunduğu sırada gerçekleşmiştir ve camiye iki asırdan fazla bir süre boyunca bağışlanan çok sayıda kitaptan sadece biri olmuştur.

Âişe Hatun'un eseri niçin özellikle Sultan Mehmed Camii'ne vakfetmek istediği sorusunun belirli bir cevabı yoktur. Âişe Hatun'dan yaklaşık beş yıl önce ve ona benzer tarzda bir eser üzerinden vakıfta bulunmuş olan Lâtibe Hatun'un, vakfiyesinde İstanbul'un Hocapaşa semtinde ikamet ettiğini belirttiği, eseri de bu semtin camiine vakfettiği görülmektedir.⁴⁷ Gerek Lâtibe Hatun'un gerekse Âişe Hatun'un yakın tarihlerde, biri Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'ini, diğeri de Ebüssuûd'un *İrşâdü'l-akli's-selim*'ini bağışlamak suretiyle vakıf olgusuna katılmak istemelerinin üzerinde durmak gerekir. Her iki eser de Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı ile birlikte Osmanlıda en fazla okunan ve çok sayıda yazma nüshasına tesadüf edilen tefsir eserleridir.⁴⁸ En fazla okunan eser olmaları, vakıf sonrası süreçte umulan ecir ve sevap beklentisini belli ölçüde izah etmektedir. Her ikisinin de yakın tarihlerde böylesi bir vakıf gerçekleştirmelerini yaşadıkları zamanın genel atmosferinden, ama özellikle de Hatice Turhan Sultan'ın (ö. 1094/1683) faaliyetlerinden bağımsız düşünmemek gerekir. Sultan IV. Mehmed'in (ö. 1104/1693) çoğunlukla Edirne'de ikamet etmesi nedeniyle İstanbul'daki hayatın merkezinde Valide Sultan unvanıyla annesi Hatice Turhan Sultan yer almaktadır. Hatice Turhan Sultan, İstanbul başta olmak üzere çok sayıda şehirde önemli imaretler inşa etmiş ve vakıflar oluşturmıştır. Diğer valide sultanlarla mukayese edildiğinde onu ayrıcalıklı kılan vasfı, kitap vakfı noktasındaki faaliyetleridir. Onun, Eminönü'nde bulunan ve kendisinin himayesinde 1074/1663 yılında tamamlanıp ibadete açılan Yeni Cami'ye vakfettiği kitapların yanı sıra, Çanakkale Boğazı kıyısında yaptırdığı kaleler içerisindeki camilere de eserler vakfettiği kaydedilmektedir.⁴⁹ Yeni Cami'ye vakfedilen ve ilgili cami içerisinde bu amaçla hazırlanan dolaplara yerleştirilen kitaplar, günümüze kadar müstakil bir koleksiyon olarak gelebilmiştir; Turhan Valide Sultan şeklinde isimlendirilen koleksiyonda hâlihazırda 338 yazma eser bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁰ Hatice Turhan Sultan'ın kitap vakfı odaklı bu faaliyetleri, kendisinin vakfiyesini müteakip bürokratik makamlarda bulunan Fazıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö. 1095/1683), Amcazade Hüseyin Paşa (ö. 1114/1702) gibi çok sayıda kişinin

⁴⁶ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 115-160.

⁴⁷ Buluş, 15-18. *Yüzyıl Osmanlı Kütüphane Vakfiyeleri*, 163-164.

⁴⁸ Adem Yerin, "Ebüssuûd Efendi'nin "İrşâdü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi* 9/18 (2011), 339.

⁴⁹ Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/425.

⁵⁰ İsmail Erünsal, "Turhan Valide Sultan Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/426.

gerçekleştirdiği vakıflarla artarak sürdürülmüş ve bu süreç XVIII. yüzyılda zirvesine ulaşmıştır. Lâtibe Hatun ve Âişe Hatun'un vakıflarını, Valide Sultanın bu çerçevedeki faaliyetlerinin toplumda oluşturduğu etkinin dolaylı bir yansıması olarak da değerlendirmek mümkündür.

Mülkiyeti altında bulundurduğu Ebüssuûd tefsirini Sultan Mehmed Camii'ne vakfetmeyi kararlaştırmış, bu amaçla eseri dörde bölmüş, Ahmed Efendi'yi bunun için müteveli tayin etmiş ve vakıf kuralları çerçevesinde eserin ciltlerini ona teslim etmiş iken, Âişe Hatun'u bu kararından dönmeye iten sebep veya sebepler üzerine de kısmen eğilmek gerekmektedir. Dava metninde belirtildiği üzere Âişe Hatun'un bu noktada öne sürdüğü gerekçe, Hanefî mezhep imamlarına göre taşınabilir malların vakfedilmesinin doğru olmadığına ve böylesi bir faaliyetin vakıf niteliği taşımayacağına ilişkin görüşleridir. Onun müteveli olarak belirlediği Ahmed Efendi'nin zâhirde bu itirazı kabul ettiği görülmektedir; ancak o bu noktada tercih edilen görüşün İmam Muhammed'in görüşü olduğunu, dolayısıyla da vakfın geçerli ve geri döndürülemez olduğunu ileri sürmüştür. Kâmetîzâde de Ahmed Efendi'nin mütalaası istikametinde meseleyi sonuca bağlamıştır. Gerek Âişe Hatun'un iptal istemine dair sunduğu gerekçe ve gerekse müteveli Ahmed Efendi'nin buna itirazının Hanefî fıkhrındaki izdüşümüne kısaca yer vermek gerekir.

Vakıf meselesi, Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî arasında farklı kanaatlere konu olmuş bir meseledir. Bu ihtilaflı, Âişe Hatun'un vakfiyesine müteallik olarak ve Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'sindeki bilgilerden hareketle iki zeminde ele almak imkân dâhilindedir: İlki, vakfın hangi durumda vakfedenin mülkiyetinden çıktığı meselesidir. Ebû Hanîfe'ye göre kadı tarafından hükme bağlanmamışsa veya vakfeden kişi vakfı kendi ölümüne bağlamamışsa, vakfedenin vakıf üzerindeki mülkiyeti ortadan kalkmaz. Ebû Yûsuf'a göre vakfa konu olan şeyin vakfedenin mülkiyetinden çıkmasında vakfedenin, vakfettiğine dair şifahi beyanı yeterlidir. Muhammed eş-Şeybânî ise vakfın, vakfedenin mülkiyetinden çıkmasında vakfedenin bir müteveli tayin etmesini ve vakfa konu olan şeyi ona teslim etmesini şart koşmuş, aksi durumda vakfedenin mülkiyetinden çıkmayacağını belirtmiştir. Ona göre vakfetmek Allah adına bir bağışlamadır; vakfa konu olan şeyin doğrudan ona bağışlanması söz konusu olamayacağına göre, bu ancak müteveli olarak belirlenen kişiye bağışlama ile gerçekleşir. Bu durumda vakfedenin, bir müteveli tayin edip vakfa konu olacak şeyi ona teslim etmesiyle vakıf gerçekleşmiş ve vakfedenin vakfa konu olan şey hakkında hiçbir tasarruf yetkisi kalmamış olur.⁵¹ İkinci husus, hangi malların vakfa tabi olduğu noktasındaki ihtilaftır. Ebû Hanîfe'ye göre yalnızca taşınmaz malların vakfı caizdir; Muhammed eş-Şeybânî, bu noktada kullanılması insanlar arasında âdet haline gelmiş olmayı (teamül) esas almış, buradan hareketle de balta, kürek, keser, testere, cenaze levazımatı, tencereler, kazanlar ve Mushaf gibi taşınabilir malların vakfının caiz olduğunu belirtmiştir. Ona göre Mushaf veya diğer kitaplar, dinin öğretilmesi ve öğrenilmesi amacıyla matuf olarak insanlar tarafından muhafaza edilmektedir; bu ise vakfın sürekliliğini ve geçerliliğini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte herhangi bir teamülün bulunmadığı taşınabilir malların vakfı caiz değildir. Ebû Yûsuf ise, nassın teamülü at ve silahla kayıtladığını, bu nedenle teamülün kıyasa tabi olmadığını belirtmiş ve hükmün diğer hususlar için uygulanmasına karşı çıkmıştır. Merğînânî, İslam ülkelerindeki fukahanın pek çoğunun Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşü üzere muhakeme gerçekleştirdiklerini belirtmiş ve kendisinin de teamül durumu olmadığı sürece taşınabilir malların vakfının caiz görülemeyeceği yönündeki ifade etmiştir.⁵²

Taşınabilir mallar ifadesinin, ilgili tartışmalarda öne çıktığı zemin daha çok para vakıflarının hükmü sadedindedir.⁵³ Kitapların vakfı meselesi ise yaşanan tartışmalar içerisinde ele alınan konulardan değildir. Dahası Sultan II. Bayezid döneminden itibaren, çok sayıda yönetici veya âlimin sahip oldukları kitapları camilerde veya medreselerde yer alan kütüphanelere vakfettikleri de bilinmektedir. Kitap vakfı olayı, XVII. yüzyılda iyice artmıştır; öyle ki artık sadece yönetici veya ilim adamları değil halkın da

⁵¹ Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Naim Eşref Nur Ahmed, (Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 2017), 4/426-430.

⁵² Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/435-436.

⁵³ Kaşîf Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005), 41-57.

kendilerine miras kalan kitapları bu türden kütüphanelere bağışladığı bilinmektedir.⁵⁴ Âişe Hatun'un vakfı da bu çerçevededir ve ilk defa gerçekleşmiş bir kitap vakfı olmaktan uzaktır. Âişe Hatun'un kendi iradesiyle belirlediği bir mütevellîye vakfını teslim etmesiyle, yazılı olarak kayıt altına alınmış olmasa bile, vakıf geçerlilik kazanmış ve vakfedenin mülkiyetinden tümüyle çıkmıştır. Bu ve benzeri durumlarda vakıf artık geri döndürülemez bir mahiyet kazanmış olmaktadır.⁵⁵

Vakıf meselesine dair Hanefî fıkında mevcut olan görüş farklılıkları dikkate alındığında Âişe Hatun'un vakfının iptali isteminin tümünden mesnetsiz olmadığı, hukuk dairesi içerisindeki bir görüşe dayandığı aşîkârdır. Bu ise onun hükmünün ilk tahlilde dinî veya mezhebi hassasiyetten kaynaklanan bir tutum olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak kararın dış bağlamı, bu noktada oluşabilecek ihtimalleri anlamsız kılmakta ve aslında anlaşmazlık gibi görünen hususun anlaşmalı bir mahiyet arz ettiğini ortaya koymaktadır. Gerçekleştirilen bir vakfın geri döndürülemez bir şekilde kesinleştirilmesi amacına matuf olarak vakfeden, bilinçli bir şekilde vakfından rücu etmekte, bunun üzerine şekilsel bir anlaşmazlık görüntüsü ortaya çıkmakta, mahkeme de anlaşmazlığı ortadan kaldıracak şekilde meseleyi karara bağlamaktadır. Bir tür hileîşeriye olarak da değerlendirilebilecek bu uygulama, menkul malların vakfı bağlamında, Osmanlıda zaman zaman tesadüf edilen bir uygulamadır. Böyle bir uygulamaya başvurulmasının arka planında Ebû Hanîfe'nin vakfeden kişinin vakfından dönebilmesini caiz gören yaklaşımı yatmaktadır. Bunun Osmanlıların ilk devirlerinde birçok vârisin hak sahibi sıfatıyla mahkemelere başvurmaya neden olduğu ve yetkililerin bu durum karşısında zorda kaldığı belirtilmektedir.⁵⁶ Hanefî fıkı içerisinde menkul malların vakfedilebileceği ve vakfa konu olan şeyin mütevellîye teslim ile birlikte kesinleştiği noktasındaki görüş Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye aittir ki bu hüküm başta Ebû Hanîfe olmak üzere mezhebin diğer önemli isimlerinin görüşleri fiiliyatta yürüten vakıf süreci açısından ciddi gelgitler oluşmasına sebebiyet verebilmektedir. Bundan dolayı vakfeden kişinin vakfettiği şeyden rücu etmesi ve mütevellînin buna itiraz etmesi neticesinde oluşan anlaşmazlık üzerinden vakfın mahkemece ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşü istikametinde kesinleştirilmesi şeklinde bir ara çözüm üretilmiştir. Bu uygulama 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse bütün vakıflar için gerekli bir rükün haline getirilmiştir. Bu sayede mirasçılarının muhtemel rücu hakları ortadan kaldırılabilmiş ve vakfın vakfedenin arzusu ve belirlediği şartlar doğrultusunda sürdürülebilmesi garanti altına alınmıştır.⁵⁷ Nitekim ister kitap veya kütüphane ister cami veya başka bir imaret şeklinde olsun vakfiye defterlerinde kayıtlı çok sayıda kararda benzer uygulamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durumda mahkeme kararında gerçekte var imiş gibi görünen anlaşmazlık aslında şeklidir ve konuyla ilgili mahkeme kararı aldirabilmek üzere tarafların bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmektedir.

5. Mahkeme Kararı Sonrası

Doğrudan mahkeme kararı kapsamında olmamakla birlikte, eserin ciltlerinde dolaylı olarak ismi geçen ve mahkeme kararı sonrasında vakfa konu olan eserin usulüne uygun bir şekilde vakıf sürecinin tamamlanmasından teknik olarak sorumlu kişi olduğu anlaşılan bir isim daha söz konusudur. Bu kişi, vakfa konu olan eseri vakfedilen yerin görevlisine teslim eden kişidir ve düştüğü notlar mahkeme yoluyla vakıf olma statüsü kesinleştirilen eserin tescil sonrasında maruz kaldığı teknik süreci görmeye imkân tanımaktadır. Bunlardan biri, eserin birinci cildinin zahriye sayfasının hemen altına düşülmüş bir nottur;⁵⁸ notta eserin Seman medreselerinin birinde nazır müderris olarak görev yapan Mûsâ b. Ali marifetiyle zikri geçen cami mütevellisi ve hafızıkütübüne teslim edildiği kaydedilmektedir. Buradaki "mütevellî" ibaresi vakıf işlerini yürütmekle sorumlu kişiler için kullanılan bir tabirdir;⁵⁹ "hafızıkütüp" ibaresiyle de genellikle Osmanlı vakıf kütüphanelerinde görevlendirilen ve gözetimleri altındaki kitapların bakımı, muhafazası, ehline kullandırılması gibi görevlerle sorumlu kişiler kast edilmektedir.⁶⁰

⁵⁴ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 380-381.

⁵⁵ Ahmet Hamdi Furat, "İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 74.

⁵⁶ Hasan Yüksel, "Vakfiye: Türk ve Osmanlı Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/468.

⁵⁷ Buluş, 15-18. *Yüzyıl Osmanlı Kütüphane Vakfiyeleri*, 11.

⁵⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-aklî's-selîm* (Fatih, 208), 1a.

⁵⁹ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 332-333.

⁶⁰ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 335-336.

Bu ikisinin ardışık bir şekilde kullanılmış olmasından hareketle kitabın teslim edildiği kişinin hem vakfın müteveli heyetinde hem de hafızıkütübü olduğu söylenebilir. “Nazır” kelimesinin mütevellinin vakfı hakkındaki tasarruflarını kontrol eden ve işlerin usulüne uygun yapıp yapılmadığını denetleyen kimseler için kullanıldığı kaydedilmektedir.⁶¹ Bu durumda bu kelimeyle nitelenen Mûsâ b. Ali’nin vakfedilen eserin Sultan Mehmed Camii’ne teslim edilmesi sürecine nezaret eden kişi olduğu söylenebilir.

İlk cildin üçüncü varağının sol üst köşesinde yer alan bir başka not, yukarıdaki notun daha da genişletilmiş hali gibidir ve bu kez eserin kendisine teslim edildiği kişi olan müteveli ve hafızıkütübün ismi notta yer almaktadır. Not, “Vakf-ı Âişe Hâtûn bint-i Mehmed Paşa” bilgisinin hemen kenarına düşülmüştür ve vakfa konu eserin, Seman medreselerinden birinde müderrislik yapan “hasbi nazır” Mûsâ b. Ali’nin bilgisi dâhilinde Sultan Mehmed Han Camii’nde niyabeten hafızıkütüplük görevinde bulunan Ali Efendi’ye teslim edildiği kaydedilmektedir.⁶² Buradaki bilgiden hareketle asıl hafızıkütübün ismi belli olmayan bir başka kimse olduğu, Ali Efendi’nin ise onun adına vekâleten bu görevi yürüttüğü anlaşılabilmektedir. Mûsâ Efendi ile ilgili olarak burada “hasbi nazır” şeklinde ilave bir nitelemenin yer aldığı görülmektedir. Hasbi kavramının, nazırlık görevini belirli bir ücret karşılığı olmadan isteğe bağlı bir şekilde sürdüren kimseler için kullanıldığı bilinmektedir.⁶³ Bu durumda Mûsâ b. Ali’nin müderris kimliğine eşlik ettirdiği nazırlık görevini kendi isteği ile yürüten bir kimse olduğu söylenebilir. Vakfa konu olan eserin ilk cildinin ara sayfalarından birinin sol üst köşesinde yer alan bir bilgi notunun⁶⁴ başlangıcında yer alan ve ilgili cildin varak sayısı toplamına işaret eden “aded-i evrâk yüz yetmiş sekiz” şeklindeki bilgi, aynı zamanda onun Âişe Hatun’un vakfettiği bu eserle olan ilişkisinin mahiyetine dair de bir ipucu niteliğindedir. Mûsâ Efendi’nin hasbi nazır olarak yaptığı şeyin, vakfa konu olan eserin fiziksel özelliklerinin doğru bir şekilde tespiti ve bunun eksiksiz bir şekilde vakfın mütevellisine teslimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu not daha kısa bir şekilde birinci cildin zahriye sayfasında, aynı ibarelerle de ilgili cildin bitiminde tekrarlanmaktadır.

Dördüncü cildin zahriye sayfasına düştüğü bir başka tahrir notunda Mûsâ Efendi, “aded-i evrâk yüz otuz beş” şeklinde önce sayfa sayısına dair bilgi vermekte, daha sonra da “Hazreti Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi’nde nazır müderris Mûsâ” şeklinde kendi ismini ve görev yeri bilgisini paylaşmaktadır. Aynı bilgi, söz konusu cildin ara sayfalarında ve bitiminde de başka notlar üzerinden tekrarlanmaktadır. Ara sayfalardaki notta, Mûsâ Efendi’nin “Âişe bint-i Mehmed Paşa’nın vakfı” ibaresinin hemen devamında yer alan “bu vakıfla sorumlu nazır” şeklinde kendisini nitelemesi de dikkat çekicidir.⁶⁵ Sondaki notta da cilt içerisindeki varak sayısı yüz otuz beş olarak tespit edilmekte ve diğer iki notta olduğu gibi görev yeri olarak Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi bilgisi paylaşılmaktadır.⁶⁶

Mûsâ Efendi’nin görev bilgisinin ilk ciltte birkaç kez, “Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderris” olarak, son ciltte de “Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi’nde müderris” olarak sunulmasının üzerinde durmak gerekir. Her iki durumda da onun vakıf nazırlığı görevi değişmemiştir ki bu durum vakfa konu olan bir eserin vakıf tescili yapıldıktan sonra teknik olarak ne türden bir işleme tabi tutulduğu hakkında da belli ölçüde fikir vermektedir. Buna göre vakıf olma statüsü kesinleşen bir eser, muhtemelen önce nazır olarak isimlendirilen kişinin gözetiminden geçmekte, fiziksel özellikleri onun tarafından tespit edilmekte, vakfa konu olan eserin üzerinde uygun görülen yerlere vakfın kim tarafından gerçekleştirildiğine dair bilgiler de yine onun tarafından not edilmektedir. Bu durumda, Âişe Hatun’un vakfettiği eserin ilgili mahkeme kararı sonrasında Mûsâ Efendi’ye intikal ettiği, onun sorumluluğu dâhilindeki işlemleri tamamlaması sonrasında da vakfedilen kuruma devredildiği öngörüsünde bulunmak imkân dâhilindedir. Ancak bu görevinin ilk aşamalarında Mûsâ Efendi’nin görev yeri Sahn-ı

⁶¹ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 329-332.

⁶² Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm* (Fatih, 208), 3a.

⁶³ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, 330.

⁶⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm* (Fatih, 208), 64a.

⁶⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm* (Fatih, 211), 107b.

⁶⁶ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm* (Fatih, 208), 135b.

Seman Medresesi iken, süreç henüz daha tamamlanmadan görev yeri Ebû Eyyûb el-Ensârî Medresesi olarak değişmiş olmalıdır.

6. Sonuç

Çalışma, Âişe Hatun'un XVII. yüzyılda gerçekleştirdiği bir vakıf işlemine dair belgeyi merkezine alarak, tarihsel bir metnin yalnızca içerdiği bilgilerle değil, aynı zamanda üretildiği bağlam ve işlevsel niteliğiyle birlikte nasıl okunabileceğini göstermeye çalışmıştır. Âişe Hatun'un vakfiyesi örneğinde görüldüğü üzere, Osmanlı hukuk pratiğinde belgeler yalnızca hukukî geçerlilik sağlamakla kalmamış; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde ve kişisel niyetlerin kurumsal forma kavuşmasında da araçsal bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, söz konusu vakfiyede yer alan mahkeme kararı, hem belgenin hukuki işlevine hem de olası mirasçı müdahalelerini bertaraf etmeye yönelik bir hileşeriye pratiğine işaret etmektedir. Böylece, yüzeyde basit bir mülkiyet devri gibi görünen bu vakıf işlemi, derinlemesine okunduğunda, Osmanlı toplumundaki vakıf hukukunun nasıl işlediği ve bireylerin bu yapılarla nasıl ilişkilendiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Âişe Hatun'un vakfiyesi, tek bir eseri konu alsada da vakıf olgusunun bir süreçler bütünü içerisinde işlediğini ortaya koyması bakımından son derece anlamlıdır. Küçük ya da büyük her bir vakıf için öncelikle bir müteveli tayin edilmekte; ardından vakfa konu olan eser veya mal, vakfedenin belirlediği şartlar doğrultusunda bu görevliye teslim edilmektedir. Vakfedenin tümüyle mülkiyetinden çıkması için de Hanefî fıkıhı içerisindeki görüş ayrılıklarını gerekçe göstererek vakfetme isteğinden rücuda bulunması istenmektedir. Müteveli, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşünden hareketle vakfın geçerliliğini dile getirmekte ve bu isteğe karşı çıkmaktadır. Vakfeden ile müteveli arasında olduğu varsayılan anlaşmazlık kadı tarafından hükme bağlanmakta, böylelikle de mirasçıların olası rücu etme durumlarının önüne geçilmektedir. Bu işlem sayesinde de vakfın geleceği garanti altına alınmış olmaktadır. Bir şey vakfedilip de Allah'ın rızası talebiyle toplum menfaatine sunulduğunda artık onun kişinin mülkiyeti olmaktan çıkması istenmektedir. Vakfedilen şeyin büyük veya küçük, değerli veya değersiz oluşu gibi hususlar bu noktada anlamını yitirmektedir. Âişe Hatun örneğinde olduğu gibi tek bir kitap bile şayet vakıf statüsü kazanmışsa artık kıymetlidir ve önemlidir. Bunun korunması, aynı zamanda vakıf olgusunun korunması anlamına gelmektedir, bu yüzden bir vakfın onu vakfedenin isteği doğrultusunda sonraki süreçte işler hale getirilmesine özel bir önem atfedilmiştir. Vakfın bağlayıcılığı ile ilgili Hanefî fıkıhı bünyesindeki görüş farklılıkları ve vakfedenden sonraki süreçte mirasçıları üzerinden gerçekleşmesi muhtemel rücu ihtimali vakıfla ilgili mahkeme kararı aldırılması yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Bu teamülün yerleşmesinde vakıf olgusuna atfedilen merkezi önemin yattığı açıktır.

Âişe Hatun'un vakfiyesi özelinde bakıldığında aynı zamanda vakfedilen eserin fiziksel özellikleri itibarıyla da kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunun için görevlendirilen bir nazır, eserin sayfa sayısını tek tek gözden geçirmekte ve buna dair bilgileri de ilgili eserin üzerine not etmektedir. Bu işlemin vakfa konu olan eserin veya nesnenin ilerleyen süreçte vakfedenin vakfettiği şekliyle muhafaza etmeye, dolayısıyla da vakfın zamandaki yolculuğunu sürekli kılmaya matuf bir işlem olduğu açıktır. Fiziksel özellikleri tespit edilen eserin gerekli olan yerlerine, Âişe Hatun'un vakfı olduğu ve kimler için vakfedildiği bilgilerinin de not edildiği görülmekte, böylelikle de hem vakfın bizatihi kendisi hem de vakfedenin gerçekleştirdiği eylem koruma altına alınmış olmaktadır. Bütün bu işlemleri tamamlayan eser, vakfedildiği yerde görevli bulunan müteveli veya hafızıkütüp tarafından teslim alınmakta, bundan sonra vakfedilme amacı doğrultusunda kullanıma sunulmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
 Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
 Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
 Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
 Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
 Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
 Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

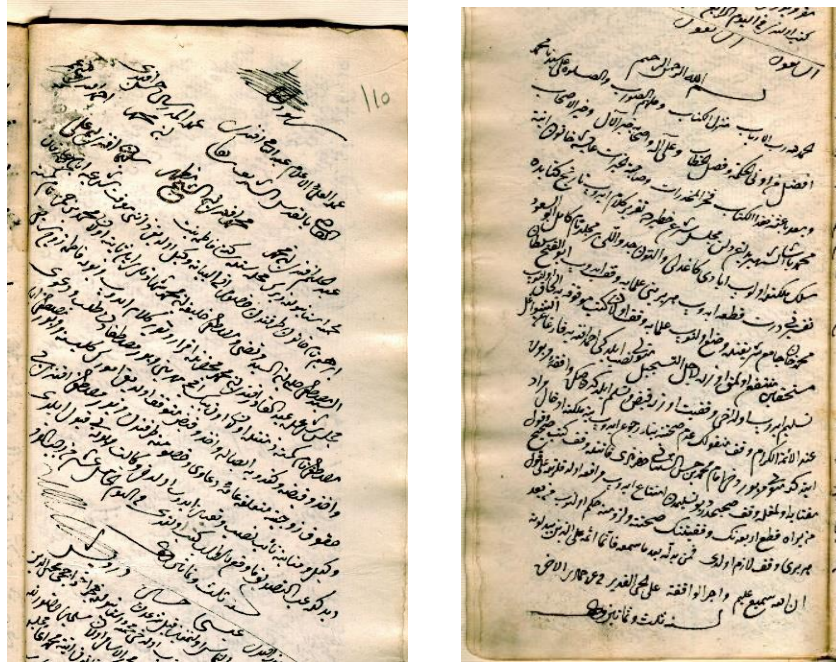
Kaynaklar

- Buluş, Ayşe. 15-18. Yüzyıl Osmanlı Kütüphane Vakfiyeleri (İstanbul Kadı Sicillerine Göre Metin ve İnceleme). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Doğar, M. Oğuzhan. "Postmodern Kültürel Tarihyazımı Açısından Tarihsel Belge". *Tarihyazımı* 2-1 (2020), 37-65.
- Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 208, 1-178; Fatih, 209, 1-185; Fatih, 210, 1-120; Fatih, 211, 1-135.
- Erünsal, İsmail E. "Turhan Vâlide Sultan Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/426. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Furat, Ahmet Hamdi. "İslam Hukukunda Vakıf Akdinin Bağlayıcılığı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 61-84.
- İstanbul Şerhiye Sicilleri. İstanbul Bâb Mahkemesi* 14. 115a-b.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Nşr. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Karaca, Filiz. "Turhan Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/423-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Koçak, Muhsin. "Gurre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Merğînânî, Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr. *El-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. Nşr. Naim Eşref Nur Ahmed. I-VIII. Karaçi: İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417.
- Novick, Peter. *That Noble Dream: The 'Objectivity Question' and the American Historical Profession*. Cambridge University Press, 1988.
- Oğuz, Mustafa-Akgündüz Ahmet. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/446-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (2005), 33-58.
- Öztürk, Nazif. "Mütevelli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/217-220. İstanbul: TDV Yayınları 2006.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. Nşr. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Uşşâkîzâde, İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik*. Nşr. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Yerinde, Adem. "Ebussuûd Efendi'nin *İrşâdu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm'i*". *Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi* 9/18 (2011), 337-363.

Yıldız, Erdal, *Annales Tarih Okulu'nun Bütünsel Tarih Anlayışı ve Fernand Braudel*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Yüksel, Hasan. "Vakfiye: Türk ve Osmanlı Tarihi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/467-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ekler

Ek-1: Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Bâb Mahkemesi, no.14.

Ek-2: Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no.208, vr. 1a; 209, vr.1a

Ek-3: Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih, no. 210, vr.1a; 211, vr.1a